

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2012

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na 25 wa tipheji.

SWILERISO

1. Rhanga u hlaya swileriso u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B, XIN'WE eka XIYENGE XA C hindlela leyi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIKAMBELANTWISISO. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa xikambelantwisiso byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swileriso leswi nga ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka, u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40

XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55

XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:			
Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. Xirilo – KJ Ngobeni et al	Xitsalwana	10	6
2. 16 June 1976 – MD Ndobe	Xikambelantwisiso	10	7
3. A-E-I-O-U – JM Magaisa	Xikambelantwisiso	10	8
4. Nawu wa ntumbuluko – MM Marhanele	Xikambelantwisiso	10	10
A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO:			
Hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana XIN'WE			
5. Nkata xithicarana – GJ Maphalakasi	Xitsalwana	10	11
6. Nkata xithicarana – GJ Maphalakasi	Xikambelantwisiso	10	12
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
7. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xitsalwana	25	13
8. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xikambelantwisiso	25	13
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xitsalwana	25	15
10. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xikambelantwisiso	25	16
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xitsalwana	25	18
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xikambelantwisiso	25	18
13. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xitsalwana	25	20
14. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xikambelantwisiso	25	21
15. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xitsalwana	25	23
16. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xikambelantwisiso	25	23

*Tsundzuka leswi: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa xikambelantwisiso. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa xikambelantwisiso eka C. Loko u hlamula xa xikambelantwisiso eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (√)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Swithokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
(b) Swithokovetselo swo ka swi nga ri swa ndzawulelo	5–6	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	7–10	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	11–16	1	
Tsundzuka: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa xikambelantwisiso.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILERISO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana **SWIMBIRHI** exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Xirilo – KJ Ngobeni et.al.

- 1 Nhlavhu ya tihanyi yi n'wi hlanhlile.
- 2 Rihlampfu pfitlo, xi rhwele xikhozana
- 3 **Nhlomulo wu phutsela mbhaha na swikukwana**
- 4 Ku kala na un'we wo n'wi ttherisa
- 5 Ku ya eswikwembyini swa rikwavo.
- 6 **Mihloti ya noni bya Limpopo khuluu!**
- 7 Makhukhuri na mitsandze swa n'wi tshikelela.
- 8 Swivungu swa makanyeka evuton'wini byakwe.
- 9 **Xivundza xi fukamela xiviri xakwe.**
- 10 Babayaa, jaha ra Valambya ri yile!
- 11 N'wina vakhandli-va-nhlonge khongotelani.
- 12 N'wina vakhongereri nyiketani hi Johana 14.
- 13 Na n'wina vaakelani khomani xikatla.
- 14 Mi ongola mbanga leyi pfempfaka ngati,
- 15 Mi bohelela phokolo ra mufelakazi.
- 16 Muveleki nala wa ntima i xuka.
- 17 U rindzele nhluvulo bya nkorhoki,
- 18 **U rindzele n'weti wa xinyami.**
- 19 **Cheke ku fika, vunoni nkwee!**
- 20 Swa rivala a swi orhi ndzilo ka!
- 21 I swa yini leswo rhurhela exilungwini
- 22 Va karhi va ha tikiwa hi nala?
- 23 I swa yini leswo tlakula xibebulavhilwa,
- 24 Va karhi va ha tsundzuka fambelo ra yena,
- 25 Lero famba xi nga mafenyeni?
- 26 N'wina vaswirhundzu zilani!
- 27 N'wina vabvana yilelani!
- 28 Mi nga lungi ndhavuko hi xilungu,
- 29 Mi nga nyanyuriwi hi botere,
- 30 Mi ta yi mbyindla hambu mundzuku.

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo u kongomisa eka mintila ya 3, 6, 9, 18 na 19.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

16 June 1976 – MD Ndobe

- 1 Nhenha ya jaha ra ku ya eka 16 wa malembe,
- 2 Jaha leri pfimbeke nhloko hi ta vutomi,
- 3 A a ri ntsongo kambe a a boxekile mahlo,
- 4 A a twile a tlhela a xiyisisa hi ta tiko.

- 5 Dyambu ri tsuvukile swa masiku,
- 6 Kambe eka tintlhari ta tiko a swi nga ri swona,
- 7 A va hetile ta vona.
- 8 Kambe ku ta ba mani folosi?
- 9 Namuntlha swilo jiki!
- 10 Nhenha ya xivindzi yi kwihi?
- 11 VaHitler va nga ha vuya?
- 12 I tiko ra xiswathe.

- 13 Ra ha tifambela kahle,
- 14 Hungu a ri lo duu!
- 15 Mulungu u fana na mhunti.
- 16 Hambu a a tshwetiwe hi mani.
- 17 A a tlula na Stalin hi matlharhi

- 18 Va ka Ntimeni swisiwana swa hosi,
- 19 A va hlomile hi mbhayimbhayi,
- 20 Xitlhangu i dikizele,
- 21 Xi divula, xi hupa,
- 22 Ra vumbirhi xi tshwa nyameni ya wajaha.

- 23 Mpfumawulo wa xigitsi wu haha emoyeni,
- 24 Rifu ra wajaha ri susa vanhu misisi,
- 25 Va ka Ntimeni va swarha ku tlurisa,
- 26 Ndzilo wu va xitshembiso xa vumbirhi, ku ku huu!

- 27 Nhenha yi twala Nigeria
- 28 Xiviko xa musi a xi vonaka:
- 29 Xi mbuluka xi kongoma etilweni ra Sathana,
- 30 Kaya ra Vantima va Afrika-Dzonga.

- 31 Xana xivangelo a ku ri yini?
- 32 N'wana-ntsongo u fele yini?
- 33 Swona muendli u ri yini?
- 34 Hosi, katekisa vantima va Afrilka-Dzonga.

2.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi.

(2)

- 2.2 Tsavula ntila lowu hlamuselaka leswaku Valungu a va tirhisa swibamu ku hlasela Vantima. (2)
- 2.3 Hlamusela leswi ntila wa 15, lowu nge: 'Mulungu u fana na mhunti.' wu vulaka swona. (2)
- 2.4 Nkoka wa ku landzelelana ka swivutiso swo kala nhlamulo eka mintila ya 31, 32 na 33 hi wihi eka xithhokovetselo lexi? (2)
- 2.5 Xana mutlhokovetseri u titwa njhani mayelana na mhaka leyi a vulavulaka hi yona. (2)

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO**

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A-E-I-O-U – JM Magaisa

- 1 U yimele yini u khondla mavoko?
2 A wu va voni van'wana va bvun'wala?
3 Tihoxe u tihoxa bya ntlambya.
4 Bvun'wala ya ha pfindlukile,
5 Ka ha ku hundza ntsumi sweswi.
- 6 Bvun'wala u hlantsweka nhlokonho,
7 Mati ya ta khuvula munyama,
8 Ya ta ku sula malanga u sala u basile,
9 U nga hetu nkarhi tihoxe,
10 Vurhongo byi nga na yini handle ka vusweti?
- 11 Nkarhi wa tintsumi wu hundzile,
12 U ta yima ri ko ri xa loko u yimele Gabriele,
13 Wena a wu ri twangi Rito?
14 'Tanani ka mina lava nga ni torha'.
15 Pfumelela mati lawa ya khulela ndlela ya wena.
- 16 I nkarhi muni kasi?
17 Mina a ndzi ku ri xile.
18 Se u ndzi pfuxela yini?
19 Ndzi tshike ndzi byi faya,
20 Byi lo ku helela kumbe wa ha tirha?

- 21 U nga ndzi vutisi tipolotiki mani wena.
 22 Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana,
 23 Wa mina ntirho i wun'we ntsena
 24 Ku vulavula ri xa ri ya pela ri xa,
 25 Ndzi ku A-E-I-O-U!
- 26 Ndzi tshike ndzi timiyelela,
 27 U nga ndzi xavi ta le non'weni wa swi twa?
 28 U ndzi vutisela yini 'Democracy' na 'Communism'?
 29 Wa mina ntirho i wun'we.
 30 Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.
- 31 A-E-I-O-U,
 32 Ndzi vutise A-E-I-O-U.
 33 U ndzi vutisa nambu lowukulu wa misava.
 34 Kumbe Napoleon, Hitler na Churchill: tihosi,
 35 Ndzi ta ku A-E-I-O-U.
- 36 Suka ka mina wena Judas!
 37 Va lo ku rhumela u nga ali?
 38 Kasi u lava yini?
 39 A-E-I-O-U.
 40 Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.
- 41 Ndzi tsakela ku twa ngulumelo wa rito ra mina.
 42 A va ta tsaka...?
 43 Ku ndzi twa ndzi kolola,
 44 Ndzi vindlavindleka bya magandlati,
 45 Ndzi ku A-E-I-O-U.

- 3.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 3.2 Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'bvun'wala' eka ntila wa 4 lowu nga laha hansi. Hlamusela leswi rito leri ri vulaka swona eka nhlamuselo ya masiku hinkwawo na leswi ri vulaka swona eka xitlhokovetselo?
 'Bvun'wala ya ha pfindlukile.' (2)
- 3.3 Xana ku tirhisiwa ka marito 'hlantsweka', 'khuvula' na 'sula' eka mintila ya 6, 7 na 8 swi kombisa yini eka xitlhokovetselo? (2)
- 3.4 Mutlhokovetseri u vula yini hi ntila wa 15, lowu nge: 'Pfumelela mati lawa ya khulela ndlela ya wena'. (2)
- 3.5 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku mudyondzisi u tsakela ku twa mpfumawulo wa rito ra yena loko a ri ku tirheni ka ntirho wa yena. (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Nawu wa ntumbuluko – MM Marhanele

- 1 Ndzi lava ku ba bembete,
 2 Vhele ndzo mi tsundzuxa.
 3 Mi nga tihlanganisi tinhloko,
 4 Ngopfungopfu n'we va fole,
 5 Mi nga hembeli xikhalabyana,
 6 Mi nga lumbeti xidemokrasi.
- 7 Nawu wa ntumbuluko a wu cinci,
 8 Dyambu ra ha pela evupeladyambu,
 9 Wanuna wa ha ri sweswa khale,
 10 Wansati wa ha tekiwa tanihi tolo,
 11 Vuhosi byona byo tswaleriwa.
 12 Vufambisi u jinga u bodziwa.
- 13 N'wina 'tigay' mi hi dlamula timbilu.
 14 Mi nga yimisi tiko hi milenge,
 15 Wansati na wanuna va tekana, 'full stop'!
 16 Nawu i wa ntumbuluko,
 17 Xipululu, gwavava na nkolombyana i swikokovi,
 18 Loko belengu yo kolola, tiko ri herile!
- 19 Mbuti i xixevo,
 20 Mbuti i ya ntwaso,
 21 Swoswo swa mbuti a swi ndlhali!
 22 Kumbexana ku yi fuyela dzovo,
 23 Lero gangana na mbuti yi te whi!
 24 Xigwevo lexi nga fanela hi ntambhu.
- 25 Nawu wa ntumbuluko,
 26 Wa alela munhu ku hundzula xifuwo xi va hlomisa,
 27 Tshikani timbuti ti tekana toxo.
 28 Sodoma na Gomora ri tshwele rero!
 29 Mi nga hi hloleli hina!
 30 Mi nga thaji nawu, nawu wa ntumbuluko.

- 4.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Tshaha ntila lowu hlamuselaka leswaku ku nga va xihlamariso lexikulu loko nyimpfu yo tshuka yi cemile hikuva a swi tolovelekangi hambi yo va eka xiyimo xihl. (2)
- 4.3 Hlamusela leswi ntila wa 15, lowu nge: 'Wanuna na wansati va tekana, 'full stop'! wu vulaka swona. (2)

- 4.4 Xana mbuyelelo wa rito 'mbuti' eka mintila ya 19 na 20 wu na nkoka muni eka xitlhokovetselo? (2)
- 4.5 Xana u nga va tsundzuxa yini vanhu lava va rhandzanaka kumbe ku tekana va ri va rimbewu rin'we? (2)

[10]**NA****A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U HLAMULA XIN'WE)**

- Hlamula XIVUTISO XA 5 KUMBE XA 6.
- Nhlamulo ya xivutiso xa 5 a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 5: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Nkata xithicarana – CJ Maphalakasi

- 1 Loko ri xile exitulwini hi ko ku tikitiki!
 2 A korhamisa nhloko bya xigwamatshuku.
 3 A rhunga wo malapi yo khavisa etafuleni,
 4 U rhunga hi tintiho swange i milenge ya pume.
- 5 Bodhlela ra tiya kwala nyongeni gee!
 6 U tola, a ambala, a helela man' n'wina!
 7 **Rikhahlu nkata xithicarana be!**
 8 Boyi yo tiyisela hi byo vusiwana.
- 9 Manyunyu onge u lo tekiwa eka mukhulu:
 10 Swakudya swa le mitini u ri swi na thyaka.
 11 Maxangu le vatswarini u rivele!
 12 **Vuthicara bya nuna i baji eka yena.**
- 13 Hinkwako eka mbuyangwana bya tirhisiwa:
 14 Evhengeleni, ebazini, ... a ku pfuniwe yena ekusunguleni,
 15 Vanhukulobye i ncini eka yena?
 16 **Ku vuhosi a byi peli nambu a nga swi tivi.**
- 17 La kaya ku lo cacaa!
 18 **Boyi ya Xikwembu yi lunghisile hinkwaswo,**
 19 'Mehisi' vo kombetela hi rintiho,
 20 Vo na ngangamuka onge va hlamba hi ximuwu!
- 21 Ku khohlonyana, u tsutsumela emubedweni,
 22 Emubedweni swakudya va ta ka va yisa
 23 Thicara a nga wu hoxa na nomo na?
 24 A ha ri jaha a a hamba a ku: He mina-mina! mina-mina!

25	Swi kwihi?
26	A a biwe phela nsati wa kona hi vona,
27	Ho dzumba hi mamisiwa tintiho;
28	Hi tincence ta matolo hina xana?
29	Emahelweni ya n'hweti, nuna u vuriwa 'papa'.
30	A nga si vuya, hi fasitere u hlometeriwile.
31	Loko 'cheke' yo vuya yi fayiwile, u ta titwela.
32	Xithicarana xa kona xi kumekile.
33	U swi twela evurhونغweni mbuyangwana
34	Swivilelo swakwe ku nga rungula xikhegelo.

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo u kongomisa eka mintila ya 7, 12, 16, 18 na 27.

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO**

Tlhela u hlaya xitlhokovetselo lexi nga eka XIVUTISO XA 5 (Nkata xithicarana), kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

- 6.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 6.2 Xana riencisi 'cacaal', ri hlamusela yini eka ntila wa 17? (2)
- 6.3 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku nuna wa wansati loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u chava ngopfu nsati wa yena lero u tsandzeka no vulavurisana na yena na loko ku ri na swihoxo. (2)
- 6.4 Hikwalaho ka yini ku tirhisiwile riviti ra ntsongahato 'xithicarana' ematshan'weni ya 'thicara' laha ka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 6.5 Mutlhokovetseri eka ntila wa 29 u ri: 'Emahelweni ya n'hweti, nuna u vuriwa 'papa'.
- Hi ku vona ka wena, ku nga va ku ri yini lexi endlaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a vula ku 'papa' eka nuna wa yena emahelweni ya n'hweti? (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILERISO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hindlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'I mavondzo n'wino! I mavondzo!' Ku vula Nsatimuni. 'A hi swona leswi dlayaka hina Vantima! A hi swona! Mavondzo lawa! Kona loko ku ri n'wina vo dyondzeka! Kumbe mi ri a hi mi voni hina? Mi vondzokelana na swilo swo ka swi nga nyawuli. Switulu leswi. Switulu swi kalaka swi mi ngwingwisa navusiku mi ya gongondzela tin'anga ti mi hlhluva na ku mi boha switshungulu swa ku sirhelela swo switulu swoleswo. Kumbe mi lava hi kala hi boxa? Ha va vona phela lomu switandini. Ndzi ri hina hi tshamaka eswitandini hala biloko fotini ha tivonisa ho chava ku vula. Vanhu a va etleri hi switulu!

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha mavondzo ya Hlongwane ya tipaluxaka hakona ehenhla ka Chavalala.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ku suka kwala khefini Nsatimuni a ya tumbelela le xivaleni xa tihomu. Xivala lexi xi le tlhelo ka xa timbuti. Lexa timbuti hi lexi vangwingwi va hlambelaka eka xona. Nsatimuni a tumbelela kwalaho. Wa swi tiva leswaku Hlongwane o tshama a tile ku ta hlamba mabadi hi mati ya murhi. U lava ku twa swivulavulelo swa kona. ...

Nsatimuni u te a ha lo cucululu, kwala ndzeni ka xivala xa tihomu, tihomu na tona ti lo phyi, onge i matshuka, o vona munhu exinyamini a huma kwale tintsheveleni! A ta a gagaderile xikotlola. A fika a rhendzeleka hi xivala xa timbuti. A veka xikotlola.

A nga kalangi a heta nkarhi Hlongwane. O xikan'we a sungula hi tintangu na masokisi. Ku nga exinyamini, swiambalo swa kona swo tlurhuleriwa kunene swi hayekiwa emhandzini ya xivala. Phela loko o swi veka ehansi ku ambambela wu ta va ntirho. A tlurhulela a sala bya ricece ...

Kwalaho xi sungula ku tiphata xivongo m'fana ka Zinjiva. Xi sungula ku tikapitela hi mati. Xi vulavulela. Xi rhanga hi Chavalala xi ya hoxa le! Xi vuya hi Mlambo xi ya tlatlalata. Xi ta hi Nyeleti xi ya dlidlirita. Brooks xi koka hi rhimila. ... Xi phata xitulu xa xona xi xi veka etsheveni.

- 8.1 Xana xivala xa tihomu lexi Nsatimuni a tumbelelerile eka xona i xa ka mani? (2)
- 8.2 Xana Nsatimuni na Hlongwane va na vuxaka byihi? (2)
- 8.3 Boxa xivangelo xo va Hlongwane a kumeka a ri eka ndhawu leyi ku vulavuriwaka hi yona eka siku leri. (2)
- 8.4 Boxa nkongomelo wa tsalwa ra Mulunguntima. (2)
- 8.5 Hlamusela vumunhu bya Nsatimuni hi ku komisa. Boxa timhaka timbirhi ntsena. (2)
- 8.6 Ku va Hlongwane a ngwingwa vusiku a ya eka ndhawu leyi ku vulavuriwaka hi yona u vona swi ri kahle xana? (1)
- 8.7 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka hi vumunhu bya Chavalala? (2)
- 8.8 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', kutani u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- Ku kala Hlongwane a tikapitela hi mati exivaleni xa timbuti a a ri eku hlambeni hikuva a a twa ku hisa.

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'*Firstly!*' Mathebula a kombetela hi tintiho, hi mavoko mambirhi, lerin'wana ri ri karhi ri hlayela rin'wana. 'U ndzi tshikise ntirho. *Secondly*, u ndzi xisile u ku u ta ndzi thola, hi wena Mulungu wa lahaya femeni. *Thirdly*, u ndzi hoxile eka mhaka ya wena ya cheke. *And fourthly*, maphorisa hi lawa ya sungula ku ndzi sala endzhaku. Se u ri yini hi mina?'

Ku ku whi! Va langutana hi mahlo. Milomo ya Mathebula yi ri karhi yi tshavatana bya mimpfindlopfu.

Rhoda, wanhwana loyi a nga le ku amukeriwaka kona vayeni a vitana phorisa ra vuhlayiseki, roleri ri tirhaka kwala hodela a ri byela leswaku ri pfa ri tlhava tihlo hikuva ku nga va na ku gwabana ka tinkuzi.

'Mina a ndzi vona onge ndhawu leyi hi nga tshama eka yona a yi na xihundla,' ku vula Hlongwane. 'A swi antswi hi ya kun'wana laha hi nga ta va hi ri exihundleni?'

'Xihundla xa yini?' A vulavula hi milomo yo tshavatana bya khwiri ra homu loko yi yevuriwa. 'Xihundla xa yini? *I want to kill you in public!*' A ba tafula. 'Phela sweswi ndzi huma emaphoriseni. Mhaka ya wena ya cheke se yi peta mina.

- 8.9 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga ta hetisa xivulwa lexi landzelaka eka leti longoloxiweke laha hansi: Loko Rhoda a byela phorisa ra vuhlayiseki leswaku ri pfa ri tlhava tihlo hikuva ku nga va na ku gwabana ka tinkuzi a a ehleketa leswaku ...
- A tihomu timbirhi ti nga lwa.
B swi nga endleka leswaku Hlongwane na Mathebula va lwa.
C swi nga endleka leswaku vavhaki va le hodela va banana. (2)
- 8.10 Hlamusela hilaha mhaka ya cheke yi petaka Mathebula hakona. (2)
- 8.11 Hikwalaho ka yini Mathebula a vulavula hi milomo yo tshavatana bya khwiri ra homu loko yi yevuriwa? (2)
- 8.12 Hi ku vona ka wena, loko Mathebula a a lo pfumela leswaku yena na Hlongwane va ya va ya vulavulela exihundleni a ku ta humelela yini? (1)
- 8.13 Xana Hlongwane u nga n'wi tsundzuxa yini mayelana na hanyelo ra yena? (2)
- 8.14 Xana u vona Mathebula a endlile kahle loko a tshikile ntirho wa yena hikwalaho ko va Hlongwane a n'wi tshembisile leswaku u ta n'wi thola ePPE? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9: XITSALWANA

SWILERISO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hindlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'Mina hi bya mina, muleteri na swirho swa huvo, ndzi wa nyama, ndzi fikelela ntsena eka leswi nga swa vanhu, ndza tsaka loko ndzi vona ndzi kota ku hambana na van'wana vanhu hi ku hlula swa nyama - leswi ndzi rhandza leswaku mi tshama mi swi tsundzuka, swi vuya swi hundza swi va ndzhaka ya vatukulu va hina – tintsumi a ta ha ri kona.

'N'wina mi ta ndzi tsundzuka hi mintirho ya mina eka vakokwa va n'wina, leswaku ndzi hanye hi ku mi tiyisela leswi a mi swi rhandza; ndzi tsemakanya miganga minyingi exikarhi ka makhombo, ndzi nga chavi nchumu hikuva a ndzi tirhela Vatsonga va ka hina – n'wina.

'Xikhongelo xa mina eka n'wina vamakwerhu, Vatsonga va ka hina – ni matilo hi woxe ndza ya kombela – ndzi ri ndzi navela leswaku na siku ra makumu ra ku hela ka vutomi bya mina laha misaveni; swi ndzi nyika ku rhula ka moya loku nga ta kota ku twa swa nyama na swa xiviri xa moya, loko ndzi tsundzuka nsovo wa n'wina.

'Xo hetelela loko ndzi fa vanhu va ta va na xichavo ehenhla ka vafundhisi, mintirho ya mina, vito ra mina ri tsundzukiwa hi tintswalo na ntwelavusiwana. Ndzi ri n'wi rivaleleni, swidyoho swa yena swi ta n'wi ba masiku hinkwawo ya vutomi bya yena hikuva swi ta tshama swi n'wi honokele mahlo.'

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, paluxa vumunhu bya mufundhisi Tlhomandloti hi ku hetiseka.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Loko a pfuka nampundzu u vikerile manana wa yena timhaka ta yena na Soluka na leswi a lavaka ku swi endla mixo wolowo hikwalaho ka mafundzu ya switshembiso leswi a a swi endlile eka tata wa yena.

'Swi lulamile n'wananga, mina ndzi dyuharile; ku ta fika laha ndzi nga ha swi kotiki ku ku swekela na ku ku hlantswela. Naswona a ndzi ta tsaka ku vona n'wingi wa mina, nhlomi ya mativula ya mina ndza ha hanya. Teka swiluva na mati yo chela esirheni ra tata wa wena, u vuya u veka swiluva ehenhla ka sirha ra yena loko u heta ku n'wi vikela n'wananga.'

- 10.1 Xana i mani loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu? (1)
- 10.2 Kombisa switshembiso leswi munhu loyi a a swi endlile na tata wa yena naswona a a lava ku ya tshunxiwa eka swona hi mana wa yena. (2)
- 10.3 Hi ku landza switshembiso leswi u swi boxeke, u nga vula yini hi vumunhu bya mufundhisi Tlhomandloti? (2)
- 10.4 Xana i ncini lexi a xi endla leswaku Mufundhisi Tlhomandloti a nga lavi leswaku jaha ra yena ri teka nhwana loyi a ri tihlawulerile yena? (2)
- 10.5 Hi ku vona ka wena, a swi fanerile leswaku jaha leri ri ya esirheni ra tata wa rona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

- 10.6 Ku va jaha leri ri yile esirheni ra tata wa rona ri ya kombela ku tshunxiwa eka ntwanano wa vona swi kombisa leswaku a a ri na vumunhu bya njhani? (2)
- 10.7 Xana eka nkarhi lowu ndyangu wa mufundhisi Tlhomandloti a wu tshama kwihi naswona hikokwalaho ka yini? (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ku fa ka Tlhomandloti na n'wana wa yena Nyiko swi chavisile ndyangu, maxaka na swirho swa tikereke ta vona. Vukhongereri byi twile ku vava etimbilwini ta vanhu, miehleketo ya vona a yi langutele swin'wana leswaku swi humelela hikuva vunyingi bya vanhu a byi vula leswaku ku tlhandlamana ka ku fa ka n'wana na tatana swa hlola.

Kambe Chiawelo, Soweto kumbe ntumbuluko a swi nga twangi nchumu naswintsanana; mahanyelo ya vanhu na vutomi bya misava a swi fambisa swa tolo na tolweni.

Lahaya kulenyana, endyangu wa un'wana Muchangana, wansati a a ri karhi a tlhokola a bebule n'wana. N'wana a a ri karhi a rila. Mana wa n'wana a a n'wi tlhukuta, a yima, a boha mibya yi tiya; kambe loko a tlhokolanyana mibya a yi tlhela yi debya yi nyekanyeka leswaku mana wa n'wana a yima, a tlhela a yi boha swinene kanyinginyingi - na n'wana a nga miyeli ku rila.

- 10.8 Hi ku vona ka wena rifu ra mufundhisi Tlhomandloti ri nga va ri vangiwile hi yini? (2)
- 10.9 Leswi swi humelelaka eka ndyangu lowu nga laha ndzimaneni swi fana na leswi swi humelelaka eka ndyangu wa ka mufundhisi Tlhomandloti. Boxa ku fana loku. (2)
- 10.10 Loko ingi a ku ri wena manana loyi a nga laha ndzimaneni leyi nga laha henhla, a wu ta endla yini loko n'wana loyi a nga miyeli ku rila? (2)
- 10.11 Xana xikongomelo xa mutsari xo hlamusela hungu ra manana loyi a nga eka ndzimana leyi ku nga va ku ri xihhi? (2)
- 10.12 Hi ku vona ka wena, mana wa n'wana loyi a a ri munhu wa njhani? (1)
- 10.13 Nyika xihlawulekisi xin'we xa Madambi u tlhela u nyika xikombiso lexi tiyisisaka leswi u swi nyikeke. (2)
- 10.14 Nyika nkongomelo wun'we wa tsalwa ra 'Mibya ya nyekanyeka'. (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hindlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11: XITSALWANA***HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane***

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: Wa tixisa u ta byi hlamba ku nga ri na xisibi.

MATANATO: Ndzi ri xibelani xona ndzo tshama ndzi bejile mina Matanato, a ndza ha lavi no xi vona.

MAVHAVAZA: Sweswo i swa wena. Swi tiviwa hi wena n'wini. Loko u tirivarisa ndhavuko wa wena lowu namuntlha u wu sandzaka hi marito yo biha, i swa wena. Hi ta vona hi wena. U ta swi kuma leswi u swi lavaka.

Hi ku leteriwa hi n'wangulano lowu nga laha henhla, kombisa ntiyiso wa xivutiso lexi nge: 'Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena' ku tiyisisa marito lawa ya nga endzimaneni laha henhla ya leswaku hakunene Matanato u ta swi kuma leswi a swi lavaka.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO*****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XIFIRINGOMA: Lava va ka Chauke va tisile nandzu. Vamuti ndzi va vitanile va ta kwala kaya. Emahlweni ka vona ndzi ku vutisile ku ri xana wa n'wi tiva nhwanyana loyi ke? Wena u ku e-e, a wu n'wi tivi. Ndzi yile emahlweni ndzi ku hlamusela leswaku loko u tivanile na yena u nga kaneti. Swa antswa u pfumela u tlhela u hi byela hi wexe leswaku a wu dlayelangi ku tshika kambe ku dya. Hinkwaswo a wu pfumelangi. U landzurile u ku wa ku hembela. Hi ku khongoterile kambe wena u ala u phika u ku wa ku hembela. Topisa u pindzukile malembe a titshamerile kwala kaya. A wu n'wi vona na wena. Na yena n'wana wa wena a wu n'wi vona

kambe u nga ri na mhaka na yena. Va ka Chauke va ku kho, va kurisa. Swi nga leswi namuntlha u vona va ka Makhuvele va n'wi tekile va n'wi ambexa, va n'wi phamela, wa dya, wa xurha, hi kona u nge i wa wena. A wu swi voni leswaku u ta tihlekisa hi vanhu?

- 12.1 Xana i mani loyi a a byeriwa marito lawa naswona a swi sukela kwihi? (2)
- 12.2 Nhwanyana loyi a a n'wi arile munhu loyi a a ri kwihi eka nkarhi lowu, naswona a ri na vana vangani? (2)
- 12.3 Boxa vito ra n'wana loyi munhu loyi a a landzurile mana wa yena. (1)
- 12.4 Hi ku vona ka wena, mhaka leyi a yi endliwile hi munhu loyi yo ala n'wana wa yena yi kahle xana? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 12.5 Nyika dyondzo leyi u yi kumaka eka ximunhuhatwa lexi marito lawa a ya kongomisiwa eka xona. (2)
- 12.6 Boxa hi ku komisa mhangu leyi nga humelela munhu loyi hikokwalaho ko tiendla xikhongolotana xa nsindziso. (2)
- 12.7 Loko a ku ri wena nuna wa nhwanyana loyi munhu loyi a nga n'wi ala a wu ta titwa njhani endzhaku ka mhangu leyi nga humelela munhu loyi? (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MATANATO: Mi vitaniwa hi mina. Ndzi mi vitanela mhaka yo endla leswaku hi lulamisa swilo leswi nga onheka na leswi swi karhi swi onhekaka laha kaya. N'waXirhami i khale a humile endleleni. Swilo swakwe hinkwaswo swi phewile. Manjhe a swi ta saseka loko hi nga hlanganisa tinhloko na miehleketo ya hina hi vona leswaku hi nga swi lunghisa njhani. A hi ncakunyeleni marhambu ya nhloko swin'we.

N'WAXIRHAMI: A swi phewangi tlhelo rin'we kambe swi phewile matlhelo hinkwawo hikuva na n'wina swo fana na loko ndzi nga tekiwangi. U tshama u n'wi vona wanuna wo pindzuka ejele lembe na lembe? Xana i kangani a ri karhi a pfaleriwa hi ko ku landzelela Magugegumbe ya le madorobeni vanhwanyana va ri kona haleno kaya? Vavasati va Joni va mi petile nhloko. Namuntlha ku twala leswaku a mi tekile n'wana wa hosi ya n'wina mi n'wi hundzula nsati.

- 12.8 Xana rirhandzu ra Matanato na n'wana wa buti wa yena la vuriwaka laha henhla ri herile njhani? (1)
- 12.9 Hikokwalaho ka yini Matanato a vulavula hi ku lulamisa leswi nga onhaka emutini wa yena? (2)
- 12.10 Hi ku vona ka wena, leswi a swi endliwa hi N'waXirhami a swi tshamisekile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

- 12.11 Boxa tindlela timbirhi leti muti wa Matanato wu nga lulamisiwa hi tona. (2)
- 12.12 Xana Mavhavaza u pfunetile hindlela yihi ku lulamisa muti wa Matanato? Boxa xin'we ntsena. (2)
- 12.13 Hi ku vona ka wena i ncini lexi a xi endla leswaku Matanato a tshamela ro ya pindzuka ejele? (2)
- 12.14 Loko N'waXirhami a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa ku hanya hindlela yihi? (2) **[25]**

KUMBE

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hindlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 13: XITSALWANA

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

BONEKA:	Ndzi sukeli mina wena mukhalabye ndzina! Wo lava ku hlalela ka mina xana? A swi ri swa yini swo tshika vasati va wena ke? Mina ndzi sukeli ndza ha ri n'wana ndzi ta tekiwa.
XIKWENI:	Mina ndza ku byela loko wo sala u tekiwa ndzi ta ku swa ka hina a swi tirhi. Wena u nge tekiwi ndza ku byela mina Xikweni wa Mdaka. Loko ndzo fa ndzi ta va ndzi dlaye hi wena hikuva wa ndzi venga.
BONEKA:	Mina a ndzi ku venga na khale. Lexi a ndzi xi lava ka wena a ndzo lava mali. Hambu wo fa a ndzi tshembi leswaku ndzi nga sala ndzi hlupheka.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha xivutiso lexi nge 'nhompfu a xi nuheti', xi tiraluxaka hakona eka tsalwa leri, u kongomisa eka vutomi bya Xikweni. **[25]**

KUMBE

XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA:	Mina a ndzi ta tsaka loko se ndzi fanele ku tthelela ekaya ndzi kuma va fambile hinkwavo. Phela loko ndzo kuma va ri kona va nga ndzi dlaya hi mavoko. Kambe ndzi wansati na mina ndzi ta tivulavulela. Mina na leswo hi maxaka loko swi te yini ndzi nge mi byeli, ndzi lo twa leswaku i sesi wa mina kambe a ndzi vutisangi leswaku swi te njhani leswaku i sesi wa mina.
XIKWENI:	<i>(A ri karhi a n'wayitela.)</i> Se wena a wu vona onge hi nga swi endlisa ku yini murhandziwa, xiluva xa mbilu yanga 'The rose of Xikweni'?
BONEKA:	<i>(A ri karhi a nwaya ehansi hi xikunwana.)</i> Endlani swin'wana na swin'wana leswi mi swi vonisaka xiswona.
XIKWENI:	Mina ndzi <i>khontroliwa</i> hi wena <i>my chocolate, my everlasting!</i> Murhandziwa wanga wo hetelela, wa mbilu na moya.
BONEKA:	A ndzi lava leswaku mi va tsalela papila mi va hlongola kunene leswaku loko hi ta ya ekaya ndzi kuma va fambile.

- 14.1 I vamani lava Boneka a lavaka leswaku va va va fambile loko a ta tthelela ekaya? (1)
- 14.2 Hikwalaho ka yini Boneka a lava leswaku loko a tthelela ekaya a kuma va fambile hinkwavo? (2)
- 14.3 Xana ku va Boneka a pfumerile ku rhandzana na Xikweni u vona yi ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 14.4 Hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka swendlo swa Boneka na Xikweni? (2)
- 14.5 Xikweni u byela Boneka leswaku i murhandziwa wakwe wo hetelela, wa mbilu na moya. Xana marito lawa ya ku tshembisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 14.6 Nsati lonkulu wa Xikweni i N'waVusika. Xana hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka N'waVusika na Boneka? (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WAMDAKA:	<i>(Hi ku hlamala a ri karhi a fika ekhorweni.)</i> Hyii! I mhlolo ya yini leyi nga ta voniwa hi mina n'wana wa Mdaka wa Nghunyanghunya kunene! Hambi mhani a nga ndzi tswala u file a nga swi vonangi leswi. Masingita impela a ma dyiwi ku dyiwa vuswa manani!
XIKWENI:	<i>(A hlundzukile.)</i> Hey! Hey! Hey! Wena sesi xana wa ha swi lava ku hanya eka misava leyi ke? Hatlisa u pfala lexa gebedze ra wena u yingisa leswi u vitaneriweke swona. A ndzi ku vitanelangi swona sweswo wena u swi jamukaka.
N'WAMDAKA:	<i>(A chuhwile.)</i> Matlhari hansi makwerhu.
XIKWENI:	Wena sesi sweswi u vitaneriwe ku ta ta thya n'wana vito. Wansati loyi u n'wi vonaka a wu sunguli ku n'wi vona kambe a wu swi tivi leswaku ku humelela yini hi yena namuntlha. Mhaka hileswaku i nsati wa mina.

- 14.7 Xana swimunhuhatwa leswi swi vulavula swi ri kwihi? (1)
- 14.8 Hi ku vona ka wena, i yini lexi endlaka leswaku N'waMdaka a hlamala loko a vona Boneka a tlakurile n'wana? (2)
- 14.9 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', kutani u seketela nhlamulo ya wena.
Loko N'waMdaka a fika ekaya ka Xikweni vasati va Xikweni, N'waVusika na N'waVukwele a va ri eku swekeni. (2)
- 14.10 Boxa vito leri N'waMdaka a thyeke n'wana wa Xikweni rona. (1)
- 14.11 Hlamusela leswi Boneka a fikiseke xiswona emutini wa Xikweni. (2)
- 14.12 Xana u dyondza yini hi swendlo swa N'waVusika? (2)
- 14.13 Xana Xikweni u nga n'wi tsundzuxa yini mayelana na hanyelo ra yena? (2)
- 14.14 I ncini lexi endleke leswaku Xikweni a twisisa xikombelo xa Boneka xa leswaku a hlongola vasati va yena? (2)

[25]

KUMBE

SWILERISO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hindlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NLANGU: ... XI TSHEMBE NKOLO**

Xiya xivuriso lexi nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ta xi landzela.

'Hambi wo famba enkoveni lundza ri ta vonaka'.

Nyika nhlamuselo ya xivuriso lexi kutani u kombisa hilaha xi nga va ntiyiso hakona eka xintlangwana xa '... xi tshembe nkolo.'

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NLANGU: SWONA SWI RI SWA YINI!**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WATWENDI: Ku pfuka va pfukile, vo karhata hi ye' lowa jaha wo famba a pfuka vanhu loko a dakwile.

MIDLAYI: (*Hi manyunyū.*) A wu twi leswi a ndzi vula swona! Va lo n'wi lema na vona. Mina wa mina n'wana a nge pfuki a endlile swa vudakwa. Ndzi n'wi dyondzisa a ha ri tani leswaku a nga endli swa vudabadaba bya vafana va laha mutini wa Thulamahashe swo nwa mabyalwa va ha ri swihlangi.

N'WATWENDI: (*Hi ku tshinya.*) Mi nga vuli sweswo maseve! Mo mi katekile hikuva va ha ri vantsongo. Loko va kurile a va nga mi rilisi? Voalava?

MIDLAYI: (*A tiba xifuva.*) Hayi va mina vana! Va mina a va nge endli sweswo! Ndza mi bejela; hi lexi! (*A karhi languta Madambi na Nyeleti.*) A ndzi ri a mi nga endli mihupani ku fana na vana va vahedeni va la Thulamahashe?

HINKWAVO: Hayi!

N'WATWENDI: Ma va twa? Hi valava, va ri sweswo a va nga endli! I vana vanene lava, phela ndzi va kurisa hi tindlela letinene va mina. Ndzi va endlela *everything* lexi va xi lavaka! A ndzi lavi ku hluphekisa...

- 16.1 Xana N'watwendi na Midlayi va vulavula va ri kwahi? (1)
- 16.2 Marito ya Midlayi lawa ya kombaka leswaku vana va yena a va nge endli swo homboloka ya ve xikhovolelo hindlela yihi loko xintlangwana xi ya emahlweni? (2)
- 16.3 Nuna wa N'watwendi a a ri mani, naswona a a tirha yini? (2)
- 16.4 Pimanyisa mahanyelo ya N'watwendi na Midlayi. (2)
- 16.5 Hikokwalaho ka yini mutsari a thyle xintlangwana xa yena 'Swona swi ri swa yini?' (2)
- 16.6 Vito ra Madambi ri fambelana njhani na leswi swi humelelaka eka xintlangwana lexi? (2)
- 16.7 Hlamusela leswaku hikwalaho ka yini Madambi na Nyeleti va kumeka va ri eka swiyimo leswi va nga eka swona. (2)

NTLANGU: I MHANGU KU TILAVELA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BAYIZANI: (*A pfuruta.*) Ka mama yimanyana ndzi...

ELLA: (*Hi ku khola.*) Xuu, ni mana wa wena mina? A wu n'wi tivi Rheyila la nga etlela le ka Ngobe?

BAYIZANI: (*Hi ku xavelela.*) Ndzi tshike ndzi ya teka *grocery* na swin'wana leswi ndzi nga swi xava *last month* loko ndzi kuma bonasi.

ELLA: (*Hi ku konanisa.*) Swi hlaye swilo swa kona hi twa! Swi hlaye hi twa!

BAYIZANI: (*A ri karhi a titshuva nhloko.*) Ku na TV liya yikulu ya 112 cm, ku na *two piece* liya ya *maroon* na *bedroom suite* na...

- 16.8 Nkwetlembetano wa Bayizani na Ella wu vangwiwa hi yini? (1)
- 16.9 Nsati wa Bayizani i mani? (1)
- 16.10 I yini lexi endlaka leswaku Bayizani a tikuma a ri eka Ella a ri karhi a koxa leswi a nga ku swi koxeni? (2)

- 16.11 Hikwalaho ka yini Bayizani a nga ha amukeriwi eka tindhawu hinkwato leti a a ya eka tona? (2)
- 16.12 Loko Bayizani a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na vutomi? (2)
- 16.13 Xana mahanyelo yo fana na ya Ella ya amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 16.14 Xana u dyondza yini hi vumunhu bya Ella? (2)
- [25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80